

บทที่ 5

สรุปและเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

วิทยานิพนธ์นี้ เป็นความพยายามที่จะศึกษาให้ทราบถึงเนื้อหาใจความสำคัญของปรัชญา 2 สำนัก ซึ่งตามประวัติศาสตร์ได้จัดให้อยู่คนละสายกัน คือพุทธปรัชญาเถรวาทอยู่ในฝ่ายหินยานหรือเถรวาท อันเป็นนิกายพุทธศาสนาดั้งเดิมที่ยึดถือคำสอนตามพระสูตรที่ทรงแสดงไว้โดยพระพุทธเจ้า และอีกสายหนึ่งคือปรัชญาของนาคารชุนซึ่งอยู่ในพุทธศาสนา นิกายมหายาน วิทยานิพนธ์นี้ต้องการจะศึกษาอธิบายและตีความว่า ที่พุทธปรัชญาเถรวาทเน้นคำสอนว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” และปรัชญาของนาคารชุนเน้นคำสอนว่า “ธรรมทั้งปวงเป็น สุญญตา” ซึ่งปรัชญาทั้งสองสำนักต่างก็ยึดแนวการอธิบายธรรมชาติ (ปรากฏการณ์) ด้วยกฎปฏิจางสมุปบาทอันเป็นทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทาเหมือนกัน นอกจากนั้น ในพระสูตรพุทธปรัชญาเถรวาทก็มีคำว่า “สุญญตา” หรือในภาษาสันสกฤตว่า “ศูนยตา” ปรากฏอยู่ที่พระสูตรต่าง ๆ มากมาย ความหมายของอนัตตาและศูนยตา ในปรัชญาสองสำนักนี้มีความหมายเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร อะไรคือความหมายของหลักมัชฌิมาปฏิปทา (มารขมิถ) ที่อาศัยกฎปฏิจางสมุปบาทที่ประกาศแนวความคิดอยู่ท่ามกลางธรรมชาติที่สุดโด่งทั้งหลาย ผลการวิจัยสรุปว่า

ก. พุทธปรัชญาเถรวาท

พุทธปรัชญาเถรวาทอันเป็นพุทธศาสนาดั้งเดิมมองโลกและสรรพสิ่งโดยวิเคราะห์ลงไปเป็นขั้น 5 โดยใช้กฎปฏิจางสมุปบาทอธิบายความเป็นไปแห่งปรากฏการณ์ซึ่งดำเนินไปอย่างอิงอาศัยกันและกัน ภาวะที่อิงอาศัยกันนี้ เมื่อพิจารณาแยกย่อยลงในขั้น 5 ทั้งหมดแล้ว พุทธปรัชญาก็ไม่พบว่ามียึดตาหรือตัวตนอะไรที่แฝงอยู่ เบื้องหลังแห่งปรากฏการณ์ทั้งหลายตามแนวความเชื่อของลัทธิปรัชญาที่มีอยู่ในอินเดียสมัยนั้น พุทธปรัชญาจึงเสนอว่าภาวะที่สิ่งทั้งหลายเกิดดับปรุงแต่งกันตามเหตุปัจจัยนี้คือ อนัตตา และคำว่า สุญญตา ที่ปรากฏในพระ

สูตร เป็นคำที่ใช้แทนกัน มีความหมายอย่างเดียวกันคือ ความว่างเปล่าจากอตฺตา และจากหลักฐานในพระสูตรก็สรุปได้ว่า คำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทก็นั้นหลักธรรมอันเป็นเรื่องเกี่ยวกับสุญญตา จากพระดำรัสที่พระองค์ตรัสไว้ว่า “สูตรทั้งหลายเหล่าใดเป็นคำที่พระตถาคตตรัสไว้ มีเนื้อความลึกซึ้ง ประกอบเฉพาะแล้วด้วยสุญญตา” ดังนั้นหลักธรรมทั้งหลายในพุทธปรัชญาเถรวาทจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับสุญญตา ที่กล่าวธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา คือการสรุปรวบรวมซึ่งสามารถใช้คำว่า สุญญตาแทนกันได้ คำว่าอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นไปในทางจริยศาสตร์ เน้นไปในทางปฏิบัติเพื่อขจัดความทุกข์ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ การใช้คำว่าอนัตตา แปลว่า ไม่มีอตฺตา อาจมีผลในการเข้าใจได้ง่ายกว่าสุญญตา ซึ่งค่อนข้างจะมีความหมายไปในทางอภิปรัชญา

ข. ปรัชญาของนาคารชุน

จากการศึกษาวิเคราะห์สรุปเนื้อหาของปรัชญานาคารชุน ได้ดังต่อไปนี้ ในทรรศนะของนาคารชุนถือว่า พระพุทธเจ้าทรงประกาศคำสอนเรื่องปัจจุสมุปบาท เพื่อหลีกเลี่ยงแนวความคิดทางอภิปรัชญา และจริยศาสตร์ที่สวดโคง คืออุจเฉททิฎฐิและสัสสตทิฎฐิ ที่ทรงเห็นว่า ทรรศนะเหล่านี้เข้าถึงความจริงของสรรพสิ่งในจักรวาลไม่ถูกต้องครบถ้วนสมบูรณ์ เป็นทรรศนะที่อธิบายถึงความจริงเพียงบางประเด็นเท่านั้น ในทรรศนะของท่านนาคารชุน ปัจจุสมุปบาทหรืออทิปปัจจยตา คือกฎธรรมชาติที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ทั้งหลายได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์

คำว่า “สุญญตา” เป็นคำที่ท่านนาคารชุนเน้นถึงความว่างของสิ่งทั้งหลาย ไม่ว่าจะ เป็นสังขตธรรม และอสังขตธรรม ถ้วนแล้วแต่ว่างเปล่า คือสุญญตาทั้งสิ้น ทรรศนะที่ว่า สรรพสิ่งว่างเปล่านี้ เป็นการว่างเปล่าเพราะเป็นไปตามหลักปัจจุสมุปบาท นิพพานอันเป็นอสังขตธรรม นาคารชุนก็ถือว่าเป็นภาวะที่ว่างและเข้าถึงได้โดยอาศัยการดำเนินการปฏิบัติอันเพียงพอแก่การดับกิเลสโดยถือว่าปัจจุสมุปบาทและอริยมรรคเป็นวิธีการ ส่วนนิพพานเป็นเป้าหมายที่บรรลุถึง ตามกฎอทิปปัจจยตาที่ว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงมี เมื่อไม่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงดับ” นิพพานในทรรศนะของนาคารชุน คือความอิสระจากการติดข้องในสิ่งทั้งปวง หากมีการปฏิบัติธรรมเพียงพอต่อการดับกิเลส ภาวะแห่งนิพพาน ก็ย่อมสามารถจะเข้าถึงได้ นิพพานจึงเป็นภาวะที่ใช้เรียกอาการที่จิตหลุดพ้นจากกิเลส นิพพาน

จึงเป็นชื่อที่บัญญัติเรียกภาวะแห่งความว่างเปล่าของสิ่งทั้งหลาย ในพุทธปรัชญาเถรวาทก็กล่าวไว้ว่า “บัญญัติและนิพพานเป็นอนัตตา” นาคารชุนเน้นในหลักสุญญตาเพื่อขจัดมลทินแห่งแนวความคิดของปรัชญาพราหมณ์ที่สำนักพุทธปรัชญาบางนิกายเช่น นิกายสรวาสติวาทิน และเสถียรานติกวาทิน เป็นต้น นำมาอธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะในเรื่องของอนัตตา สุญญตา และนิพพาน ในการอธิบายโลกทรรศน์ต่าง ๆ เหล่านี้ นาคารชุนพยายามที่จะกลับไปสู่พุทธมติดั้งเดิมโดยใช้มัชฌิมนธรรมหรือกฎปฏิบัติจสมุปบาท ดังที่ปรากฏในพระสูตรฝ่ายเถรวาทเช่น กัจจายนสูตร อเจลกสูตร เป็นต้น และในพระสูตรพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเช่น มหาปรัชญาปารมิตาสูตร และวัชรปรัชญาปารมิตาสูตร เป็นต้น ด้วยประการที่กล่าวมานี้ นาคารชุนจึงประกาศว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงประกาศสุญญตาเพื่อปลดปล่อยพระองค์ออกจากทิวฏฐีทั้งหลายทั้งปวง” หลักการทางปรัชญาของนาคารชุน จึงเป็นไปตามแนวความคิดที่ว่า สุญญตาเพื่อสุญญตา จากความคิดทั้งปวงนั่นเอง

ค. ในทรรศนะของผู้วิจัย พุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาของนาคารชุนมีคำสอนในแนวปรัชญาเป็นอันเดียวกัน ต่างกันเฉพาะในการใช้คำที่อธิบายถึงภาวะที่ว่างเปล่าจากอัตตา ในที่นี้คำว่าศูนย์ตา และอนัตตา มีความหมายเท่ากัน พุทธปรัชญาเถรวาทคือแนวความคิดของพุทธศาสนาดั้งเดิม ปรัชญาของนาคารชุนคือการอธิบายคำสอนต่าง ๆ และปรากฏการณ์ในจักรวาลโดยกลับไปสู่พุทธมติดั้งเดิม ปรัชญาสองสำนักนี้จึงไม่ต่างกัน ดังมีนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาหลายท่าน เช่น ศาสตราจารย์เอ็ดเวิร์ด คอนซ์¹ แสดงความเห็นไว้ว่า ถ้าหากเราไม่ต้องการจะเข้าใจปรัชญาของนาคารชุนจนผิดพลาดเลยเถิดไป เราควรตีความและเข้าใจคำว่า ศูนย์ตา มีความหมายเท่ากับ อนัตตา ในพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งสอดคล้องกับทรรศนะของศาสตราจารย์ David J. Kalupahana ที่มีความเห็นว่า “สำหรับพระพุทธเจ้าและนาคารชุนถือว่าไม่มีปรากฏการณ์และผลอันสูงสุดใด ๆ ที่เป็นแก่นสารตัวตน

¹ เอ็ดเวิร์ด คอนซ์ , พุทธศาสนา : สาระและพัฒนาการ แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์. (กรุงเทพมหานคร : วารสารบ้านและสวนและแพรว, 2530), หน้า 182-190.

นิพพานและสังสารไม่ใช่สิ่งสัมบูรณ์อันสูงสุดในความหมายใด ๆ สิ่งที่น่าการชุนกำลังแสดงอยู่เรื่องความคิดซ่องและนิพพาน ในมารชยมิกสูตรอันเป็นคัมภีร์หลักของนิกายมารชยมิกไม่ได้แตกต่างไปจากที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายแล้วในกัจจยณสูตร เป็นต้น การกระทำทางปรัชญาของนาการชุนจึงเป็นการนำเอาพุทธมติดั้งเดิมซึ่งปรากฏอยู่ในพระสูตรฝ่ายพุทธปรัชญาเถรวาทมากล่าวแสดงซ้ำโดยการอธิบายใหม่นั้นเอง”² “. . . เนื้อหาสำคัญเกือบทั้งหมดในพุทธศาสนาดั้งเดิมถูกนำมากล่าวซ้ำอีกครั้ง (ในมูลมารชยมิกการิกา) ไม่ใช่เพื่อที่จะปฏิเสธมัน แต่เพื่อจะขัดคำอธิบายเชิงอภิปรัชญาทุกอย่าง โดยเฉพาะความคิดแบบอัตถิตาและนัตถิตาซึ่งมีนัยเป็นสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิเสธไว้แล้วอย่างชัดเจนในกัจจยณ โทตตสูตร. . .”³

ง. การเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างอิงอาศัยกัน หมายถึงการยอมรับความไม่มีอัตตาและความว่างเปล่าจากสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ถ้าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่างเปล่าจากอัตตาจะมีธรรมชาติเกี่ยวกับเรื่องสิ่งที่มีอยู่นิรันดร์ หรือไม่มีอยู่นิรันดร์ และสิ่งที่จำกัดหรือสิ่งที่ไม่จำกัดได้อย่างไร? ต่อคำถามเหล่านี้ คำตอบทั้งหลายพระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำไว้แล้ว และนาการชุนได้นำมากล่าวไว้อย่างชัดเจน การกระทำทางปรัชญานี้เป็นผลของการที่มนุษย์ทั้งหลายพยายามที่จะค้นหาคำตอบที่เด็ดขาดตายตัวต่อปัญหาที่เกี่ยวกับคำถามว่า “ฉันมาจากไหน และฉันจะไปที่ไหน” คำถามเหล่านี้จะถูกยกขึ้นมาถามและมีความพยายามที่จะตอบมันเป็นมาเช่นนี้ตลอดคราบเท่าที่มนุษย์ยังถูกผลักดันด้วยค้นหาในความอยากมียากเป็นอย่างนี้ (ภวค้นหา) และความอยากมียากเป็นอย่างอื่น (วิภวค้นหา) พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำไว้เป็นตัวอย่างคือ ทรงบรรณนิพพานด้วยการขัดค้นหาทั้งหลายให้หมดสิ้นไปและสละการยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) ในสิ่งทั้งปวง.

² Devid J. Kalupahana, *Nāgārjuna : The Philosophy of The Middle Way*. pp. 331-333 (ข้อ 8,9).

³ Devid J. Kalupahana, *Ibid.*, p. 29.

จ. **มีคำที่สร้างความสับสน**ในการเข้าใจความคิดเรื่องอนัตตาและสุนยตาในปรัชญาของนาคารชุนอยู่คำหนึ่งคือคำว่า “มายา” ซึ่งคณาจารย์ในนิกายมารชุนิกชอบนำมาใช้อธิบายความหมายของสุนยตา ดังนั้นในวิทยานิพนธ์นี้ผู้วิจัยจึงเห็นด้วยกับทรรศนะของศาสตราจารย์ ดร. เอ็ดเวิร์ด คอนซ์ ศาสตราจารย์ ดร. Devid J. Kalupahana และศาสตราจารย์ ดร. K.V. Ramanan ที่ตีความหลักสุนยตาเข้ากับอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทและโดยวิธีนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่าควรที่จะระลึกไว้ในใจเสมอว่า “มายา” มีความหมายเท่ากับ “อนัตตา” เพื่อที่จะแสดงความไร้แก่นสารในตัวเอง ดังนั้นข้อความในพระสูตรและคำภีร์ต่าง ๆ ที่ว่า “สรรพสิ่งล้วนเป็นมายา” จึงมีความหมายเท่ากับข้อความว่าสรรพสิ่งมีธรรมชาติเป็นอนัตตา ในพระสูตรฝ่ายเถรวาทในคำภีร์บาลีก็มีหลักฐานปรากฏว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “มายา” เป็นคำอธิบายเพื่อแสดงความไร้แก่นสารหรือไม่มีอัตตาของสิ่งต่าง ๆ เช่นชั้น 5 เป็นต้น ดังนั้นจึงเท่ากับว่าพระพุทธองค์ทรงใช้คำว่า “มายา” แทนอนัตตานั้นเอง⁴ เพื่อที่จะแสดงว่าแนวความคิดเรื่องสุนยตาไม่ใช่ลัทธิที่เชื่อว่าสรรพสิ่งไม่มีจริง (Nihilism) ปรัชญามารชุนิกของนาคารชุนจึงถือว่าในระดับหนึ่งสรรพสิ่งมีอยู่จริงแต่ในระดับหนึ่งเป็นมายาภาพ เช่นเดียวกันกับท่าทีของพุทธปรัชญาเถรวาทเกี่ยวกับเรื่องอนัตตาดังเช่นในอนัตตลักขณสูตรซึ่งแสดงแต่เพียงว่าไม่มีอัตตาที่เที่ยงแท้ถาวรแฝงอยู่ในชั้น 5 เท่านั้น ไม่ได้แสดงว่าชั้น 5 ไม่มีอยู่จริง แต่ยังยอมรับความจริงใน 2 ระดับคือ สมมติสัจจ์และปรมาตสัจจ์ แต่เมื่อก้าวแสดงทรรศนะโดยรวมยอดแล้วถือว่า สรรพสิ่งทั้งปวงทั้งสมมติและปรมาตสัจจ์ล้วนเป็นอนัตตาทั้งสิ้น สมมติสัจจ์เป็นมายาส่วนปรมาตสัจจ์คือ จิตเจตสิก รูป นิพพาน มีอยู่จริง

ฉ. **ความเป็นอนัตตาหรือสุนยตา (สุนยตา)** เป็นหลักคำสอนที่สำคัญยิ่ง

⁴ ดูในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค เล่ม 17/247 และในวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

ประการหนึ่งในบรรดาหลักธรรมที่เป็นคุณลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนา อันเป็นคำสอนที่ทำให้พระพุทธศาสนาต่างจากศาสนาอื่น ๆ พระพุทธศาสนาสอนว่าสิ่งทั้งหลายมิใช่จะมีอยู่หรือไม่มีอยู่ตามความยึดถือของเรา แต่ดำรงอยู่หรือเป็นไปตามธรรมชาติของมัน ไม่อยู่ในอำนาจของใคร ไม่มีอึดตา วางเปล่าจากอึดตา พุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาของนาคคารุณมีทรรศนะร่วมกันว่า อึดตาเป็นสมมติที่เนื่องด้วยขันธ ๕ คือ ถูกบัญญัติขึ้นโดยด้วยอาศัยความยึดถือในขันธ ๕ หรือกำหนดตามความยึดถือในขันธ ๕ แต่เมื่อวิเคราะห์แล้วอึดตาที่ว่าต่างจากขันธหรือแยกต่างหากจากขันธ เป็นแต่เพียงภาพในความคิดที่เกิดจากความยึดมั่น อันที่จริงคือสังขารขันธนั่นเอง เมื่อกล่าวโดยปรมาตม์แล้วไม่มีอึดตาอยู่เลย คำสอนในแนวนี้จึงเป็นความจริงอย่างกลาง ๆ เป็นมัชฌิมาปฏิปทา หลักแห่งอนัตตาหรือสูนยตาจึงแสดงถึงลักษณะที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา มีคำกล่าวของพระธรรมปิฎก ซึ่งเป็นนักปราชญ์ในพุทธศาสนาท่านหนึ่งที่สนับสนุนข้อสรุปในประเด็นนี้ว่า “...การเข้าใจถูกต้องหรือผิดต่อหลักอนัตตามีความสำคัญถึงขั้นความเป็นความตายของพระพุทธศาสนาเลยทีเดียว ถ้าหลงผิดในเรื่องนี้ก็เท่ากับเป็นการทำลายพระพุทธศาสนาเลยทีเดียว...”⁵

จากคำกล่าวนี้มีนัยว่าการตีความแนวคำสอนและปรัชญาในพุทธศาสนาเกินเลยไปจากพุทธมติเดิมตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกบาลีของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมสูญไปจากอินเดีย ดังนั้นการกระทำทางปรัชญาของนาคคารุณจึงเป็นความพยายามที่จะขจัดความแปลกปลอมและนำคำสอนของพระพุทธศาสนานิกายต่างๆ กลับสู่มติเดิมที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ให้ปรากฏอยู่แก่โลกต่อไป ในทรรศนะผู้วิจัยเห็นว่าการตีความหรืออธิบายหลักสูนยตาในปรัชญาของนาคคารุณเกินไปจากความหมายที่ปรากฏในพระสูตรเดิมของพุทธศาสนา ยังมีแต่จะทำให้ปรัชญาของนาคคารุณเหินห่างจากพุทธศานามากขึ้นไปทุกที

⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), นิตฺพาน-อนัตตา(กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธ-ธรรม,2537),หน้า 52.

ช. ข้อเสนอแนะ

ในวิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาเปรียบเทียบความคิดเรื่องอนัตตาและศูนยตาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของนาคารชุน ซึ่งเป็นความคิดในสายปรัชญาเดียวกันคือปรัชญาของพุทธศาสนา ผู้วิจัยมีความเห็นว่ายังมีแนวความคิดเรื่องอนัตตาและศูนยตาในปรัชญาตะวันตกอีกสายหนึ่งซึ่งนำโดยนักปรัชญาชื่อ วิตต์เกินสไตน์ (Wittgenstein) ซึ่งเป็นนักปรัชญายุคหลังท่านนาคารชุนและในศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมานักปราชญ์ทั้งหลายได้เริ่มศึกษาตีความแนวความคิดของนาคารชุนในแนวใหม่โดยเชื่อมโยงกับแนวความคิดทางปรัชญาของ วิตต์เกินสไตน์ มีในหลายกรณีที่สรุปว่า วิตต์เกินสไตน์เป็นสาวกของนิกายมาธยมิกของนาคารชุน⁶ คือมีทรรศนะว่าวิตต์เกินสไตน์มีแนวความคิดได้รับอิทธิพลมาจากนาคารชุนในประเด็นนี้จึงน่าจะนำมาศึกษาเปรียบเทียบให้ชัดเจนต่อไป เช่นศึกษาเปรียบเทียบในประเด็นการใช้ภาษาทางปรัชญาของนาคารชุนกับ วิตต์เกินสไตน์ เปรียบเทียบความคิดเรื่องปฏิบัติสนูปบาทกับเกมภาษา (Language game) เป็นต้น.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁶ Andrew. P. Tuck. Comparative philosophy and the philosophy of Scholarship : on the Western Interpretation of Nagarjuna. (New York : Oxford University Press, 1990) p. 75.